

МАКТАБДА БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ КАСБИЙ-МЕТОДИК КОМПЕТЕНТЛИГИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МЕХАНИЗМЛАРИ

Н.Э. Шамансурова

Тошкент шаҳар 320 – мактаб бошланғич синф ўқитувчиси.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14799956>

Жаҳонда бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларининг савод ўргатишга касбий-методик компетентлигини ривожлантиришнинг креатив технологиялари таълим жараёнига татбиқ этилган. Компетенциявий ёндашув асосида рақобатбардош кадрлар тайёрлашнинг инновацион йўналишлари, ўқитишнинг вариатив шакллари, бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларининг касбий педагогик тайёргарлигини ривожлантириш механизмларини амалиётга татбиқ этиш бўйича тизимли ишлар бажарилмоқда.

Жаҳон олий таълим муассасаларида бошланғич синф ўқитувчиларининг касбий-методик тайёргарлиги сифатини таъминлаш, таълим жараёнини моделлаштириш, лойиҳалаштириш, касбий тайёргарликни такомиллаштириш, касбий сифатларни ва компетенцияларни ривожлантириш бўйича илмий-тадқиқотлар олиб борилмоқда. Шу жиҳатдан, бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларига она тилини ўқитиш ва касбга тайёрлашни халқаро малака талаблари асосида олиб бориш, таълим сифатини халқаро даражага кўтариш, савод ўргатиш кўникмаларини ривожланиш даражаси диагностикасини амалга ошириш, модулли таълимни йўлга қўйиш, ижтимоий коммуникативликни фаоллаштириш, бошланғич синф ўқитувчисининг профессионалигини аниқлаш бўйича илмий-тадқиқотларга эътибор берилмоқда.

Республикамизда бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларининг касбий-методик компетентлигини ривожлантириш, бошланғич синфларда таълим жараёнини ахборот технологиялари воситаларидан фойдаланган ҳолда ташкил этиш, компетент мутахассис ва касбий компетенцияни ривожлантириб, рақобатбардош кадрлар тайёрлашнинг ҳуқуқий меъёрий асослари яратилди. “Узлуксиз таълим тизимини янада такомиллаштириш, сифатли таълим хизматлари имкониятларини ошириш, меҳнат бозорининг замонавий эҳтиёжларига мувофиқ юқори малакали кадрлар тайёрлаш сиёсатини давом эттириш” муҳим устувор вазифа сифатида белгиланди. Натижада, компетентли ёндашув асосида бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларининг касбий-педагогик фаолиятини педагогик технологиялари асосида такомиллаштиришнинг педагогик имкониятлари кенгайди.

Ҳозирги даврда бошланғич таълимда муҳим ўзгаришлар рўй берди. XVII асрда Европада таълим муассасалари етарли эмас эди ва таълим даражаси паст эди. 1642 йилда Германиядаги бошланғич мактаблар дастурларига асос бўлган “Гот мактаб Низоми” ёзилди. Унга мувофиқ қуйи, ўрта ва олий мактабларда таълим режалаштирилган эди.

Биринчи икки катехизм ўргатган эди (савол-жавоб шаклида насроний имон қисқа баёно), она тили, ҳисоблаш ва черков қўшиқ ва катта синфда улар божхона ўрганиш қўшилди, табиёт тарихи ва маҳаллий география. Қуйи синфда болалар 5 ёшдан қабул қилинган, улар имтиҳонлардан ўтгунларига қадар ўқишган, аммо 14 ёшдан ошмаган. Лекин мактабларда профессионал ўқитувчилар етарли эмас эди. Фақат XVII асрнинг охирида Францияда ўқитувчилар тайёрлаш Санкт-Чарлз семинариясида ташкил этилди, бу ҳар йили 20-30 ўқитувчилардан ошмаслиги керак эди.

Ян Амос Коменский "ёшлар меҳрибонлик фазилатларига тарбияланади" сифатида мактабни қабул қилган, таълим-тарбияга бепарволик ва тарбиявий вазифаларга эътиборсизлик эса қатъий жазоланган.

Ҳар бир синф учун Ян Амос Коменский алоҳида ўрганиб яратиш интилди. У ўқитувчилар учун методик қўлланмалар билан бойитди, масалан, бошланғич мактабда ўқитишнинг асосий тамойили – кўргазмалилик тамойилига мос келадиган "суратларда сезувчи нарсалар дунёси" китобини яратди. Ян Амос Коменскийнинг ўз она тилида дарс олиб бориш талаби ҳам ўша давр учун асосий аҳамиятга эга эди.

Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиси фаолиятининг ўзига хослиги “ўқув фаолияти” билан “таълим” тушунчаларига эътибор қаратишни талаб этади. Таълим “муайян билим, кўникма, малакаларни, хулқ шакллари ва фаолият турларини ўзлаштириш” мақсадида “фаол гностик (билишга оид) фаолиятда ифодаланади ва унга асосланади”. Таълим ва ўқув фаолиятини тор маънода кичик мактаб ёшига хос бўлган етакчи фаолият тури сифатида талқин этилади.

Ўқитувчи қўллайдиган назорат ва баҳолаш нафақат таълим олувчининг ўқув фаолиятини рағбатлаштириш воситалари, балки шахсни тарбиялаш, таълим бериш ва ривожлантириш омиллари ҳам ҳисобланади. Чунки ўқитувчи нафақат билимларни етказувчи ролида хизмат қилади, балки ўтмиш аجدодлар маданияти ва тажрибасининг ифодаси сифатида таълим олувчи учун тарбиячи ва устоз ҳисобланади. Натижада, ўқув фаолияти нафақат ўқитувчилик, балки ўқув шахсини шакллантирувчи тарбиявий, таълимий – тўлиқ маънодаги педагогик ишга айланади.

Билимларнинг мазкур тармоғи фундаментал таърифларини таҳлил этувчи анъанавий ва замонавий педагогикага мурожаат этиш бизни айнан шундай хулосага олиб келади: «педагогик фаолият», «педагогик жараён», «ўқитиш», «таълим бериш», «тарбиялаш» ва ҳоказо. Масалан В.А.Сластенин педагогик фаолиятни “инсоният томонидан тўпланган маданият ва тажрибанинг катта авлоддан кичик авлодларга етказишга, уларнинг шахсий ривожланишлари ва жамиятда муайян ижтимоий ролларни бажаришга тайёрлашга йўналтирилган ижтимоий фаолиятнинг алоҳида тури” сифатида таърифлайди. Махсус тайёрланган инсонлар ва муассасалар томонидан амалга оширилган фаолият касбий деб номланади, қолган ҳолатларда умумпедагогик деб аталади. Педагогик фаолиятнинг мақсади – баркамол ривожланган шахсни тарбиялашдан иборат. Педагогик мақсад – тарихий ва динамик ҳодиса. Педагогик фаолиятнинг функционал бирлиги педагогик хатти-ҳаракат бўлиб ҳисобланади. Тадқиқотчи педагогик фаолиятнинг асосий турлари сифатида тарбиявий иш ва ўқитишни таъкидлайди. Тарбиявий иш тарбиявий муҳитни ташкил этишга ва тарбияланувчиларнинг турли-туман фаолият турларини бошқаришга йўналтирилган. Ўқитиш асосан ўқувчиларнинг билишга оид фаолиятларини бошқаришга йўналтирилган. В.А.Сластенин ўқитишга педагогик жараённи ташкил этиш усули сифатида мурожаат этиб “ўқитиш ....педагог томонидан бошқариладиган билишга оид ўзига хос жараён” деб таъкидлайди. Бунга асосан ҳақиқий ўқитиш – бу кўпгина ҳолларда тарбиявий таъсирлардан кам бўлмаган малакаларни талаб этувчи касбий педагогик фаолият ҳисобланади.

Бўлажак ўқитувчи касбий-методик тайёргарлиги мазмунида ўқитувчилик малакалари эмас, балки тарбиявий иш малакалари бирламчи ҳисобланади. Ўқитувчилик маҳорати ўқитиш ва тарбиявий малакаларнинг умумийлиги. Натижада ўқитишнинг муҳим функциялари (таълимий, тарбиявий ва ривожлантирувчи) ҳамда ўқитувчи фаолиятининг мазмуни ўқувчиларнинг фаол ва онгли билишга оид фаолиятларини бошқаришдан иборат хулосага келади.

Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларининг педагогик фаолиятини ташкил этиш касбий ўз-ўзини ривожлантиришга нисбатан масъулиятини оширишга хизмат қилади. Пировард натижада юқори малакали кадрларни тайёрлаш ва салоҳиятини оширишга эришилади.

И.А.Зимняя педагогик фаолият моҳиятини тарбияни таълим билан бирлаштиришда, педагогнинг таълим олувчи билан самарали мувофиқлаштирилган ўзаро муносабатларини кўради: “Педагогик фаолият ўқитувчининг ўқувчининг шахсий, интеллектуал ва фаолиятли

ривожланишига йўналтирилган, ўзини-ўзи ривожлантириш ва ўзини-ўзи такомиллаштиришнинг асоси сифатида хизмат қилувчи, таълим олувчиларга тарбиявий ва таълимий таъсирини ифодалайди”.

Педагогик фаолият воситалари таълим олувчиларни шакллантирадиган илмий ва амалий билимлари учун хизмат қилади. Ижтимоий-маданий тажрибани етказиш усуллари бўлиб дидактик усуллар ҳисобланади. Педагогик фаолият маҳсули – таълим олувчининг шакллантириладиган индивидуал тажрибаси ҳисобланади. Педагогик фаолиятнинг натижаси бўлиб таълим олувчининг шахсий ривожланиши хизмат қилади.

Педагогик фаолиятнинг структураси тўғрисидаги масалага, яъни ўқитувчи меҳнатининг мустақил, аммо шу билан бирга ўзаро боғлиқ компонентларини ажратишга муурожаат этганимизда унинг батафсил тавсифига эга бўламиз. Замонавий педагогика фанида педагогик жараён ўзаро алоқадор компонентлар тизими сифатида тушунилади: 1) фаолият мақсади; 2) ўқитувчи; 3) таълим олувчилар; 4) фаолият мазмуни; 5) фаолият воситалари ва усуллари; 6) фаолият натижаси. Мазкур тизимда ўқитувчи фаолиятнинг кўпгина турларини амалга оширади. Касбий тилда улар педагогик функциялар деб аталади.

Агар аввал болаларнинг биринчи ўқитувчиси ролини кўпинча тор маънода, таълим олувчиларни фан билимлари асослари ва содда ўқув кўникма ва малакаларни ўргатиш сифатида тушунилган бўлса, бугунги кунда унинг вазифалари кенгайган ва ўрта мактаб ўқитувчисининг вазифалари билан тенглашди. Асосий педагогик вазифа ўқув-тарбия жараёнини бошқариш ҳисобланиб, тайёрлов, режани амалга ошириш босқичи ва якуний босқич каби учта босқичларга ажратиш мумкин. Тайёрлов босқичи мақсадни белгилаш, ташҳис, прогнозлаш, лойиҳалаш ва режалаштиришдан ташкил топади. Режани амалга ошириш босқичида ўқитувчи ахборот, ташкилий, баҳолаш, назорат ва тузатиш вазифаларини, якуний босқичда – таҳлилий вазифани амалга оширади.

Шу билан бирга фаолиятда ажратиладиган структуранинг ташкил этувчилари турли илмий ёндашувларда фарқланади. Масалан, А.К.Маркова унда мотивацион-йўналтирувчи, ижрочилик, назорат-баҳолаш каби учта бўғин мавжуд деб ҳисоблайди. А.К.Дусавицкий ҳам педагогик фаолиятнинг учта асосий компонентларини ажратади. Биринчи компонент – ўзини-ўзи ривожлантирувчи «педагог-бола» педагогик тизимини лойиҳалашдан иборат.

Педагогик фаолиятнинг иккинчи компоненти – бевосита синфдаги таълим олувчиларнинг ривожланиш жараёнларини бошқариш ҳисобланади.

Учинчи компонент ўқув фаолиятини ривожлантириш жараёнининг аниқ натижаларининг таҳлили, уларни дастур билан таққослаш ва тузатишлар киритишни кўзда тутди .

О.А.Абдуллина ўз ишларида функционал ёндашувни ривожлантириш, ўқитувчи-тарбиячи ишининг аниқ турлари билан мувофиқликда педагогик малакаларнинг мазмуни ва турларини ишлаб чиққан. У қуйидаги педагогик функцияларни ажратган: 1) ўқув жараёнини ташкил этиш ва таълим олувчиларнинг билишга оид фаолиятларини бошқариш; 2) таълим олувчилар билан синфдан ташқари тарбиявий иш ўтказиш ва уларнинг ўз-ўзларини тарбиялашларини бошқариш; 3) «аҳоли ўртасида сиёсий-тарбиявий ишларни ўтказиш ва педагогик билимларни тарғиб қилиш»; 4) илғор педагогик тажрибани ўрганиш ва етказиш, илғор педагогик тажрибанинг таҳлили ва умумлаштириш ҳамда шахсий тажрибани умумлаштириш; 5) мустақил таълим олиш . Агар миллий мактаб ва педагогика ривожланишининг ўтган даврининг ўзига хослиги билан боғлиқ бўлган учинчи вазият чиқариб ташланса, унда бизнинг олдимизда – яхлит ва тўлиқ структура ҳосил бўлади, аммо кўриб турганимиздек у ягона мумкин бўлган деб ҳисобланмайди.

И.П.Подласий педагогик функцияни “педагог учун белгиланган касбий билим ва малакаларни қўллашнинг йўналиши” сифатида таърифлайди, педагогик меҳнат таълим олувчиларни ўқитиш, таълим ва тарбия бериш билан боғлиқлиги сабабли “ўқитувчининг асосий вазифаси – ўқитиш, тарбиялаш, ривожлантириш, ривожлантириш жараёнларини бошқариш” ҳисобланади деб таъкидлайди. У педагогик меҳнатнинг асосини инсоннинг шаклланишида кечадиган барча жараёнларни бошқаришда кўради. Ўқитувчи амалга оширадиган ишларини педагогик менежмент деб аташ мумкин.

Агар педагогик бошқарув ўқитувчининг асосий функцияси бўлса, унда уни бошқа, хусусий функциялар кўринишида ифодалаш мумкин. Муаллифнинг фикрига кўра улар ўнтадан иборат: мақсадни белгилаш, диагностик, прогностик, лойиҳалаш, режалаштириш, ахборот, ташкилий, баҳолаш-назорат ва таҳлилий. Уларнинг барчаси «педагогик лойиҳа»ни амалга оширишга йўналтирилган бўлиб, улар остида муаллиф ихтиёрий педагогик акцияни тушунади. Функцияни амалга ошириш муайян натижага олиб келади. Тайёрлов босқичида – бу мақсад, ташҳис, прогноз, лойиҳа ва режа ҳисобланади. Лойиҳани амалга ошириш босқичида – бу ахборот, ташкил этиш, баҳолаш, назорат ва тузатиш киритиш. Якуний босқичда – бу тайёр натижа ҳисобланади.

Ўқитувчи амалга оширадиган функцияларнинг хилма-хиллиги, тадқиқотчи таъкидлаганидек, унинг касбий меҳнатида кўпгина касблар: менеджер, режиссёр, актёр, олим, аналитик ва бошқаларнинг мавжудлигини акс эттиради.

И.Ф.Харламов ўқув-тарбия жараёнида ўқитувчи педагогик фаолиятининг саккизта турларини санаб ўтади: а) диагностик; б) прогности-йўналтирилган; в) конструктив-лойихавий; г) ташкилий; д) ахборот-тушунтириш; е) коммуникатив-рағбатлантирувчи; ж) таҳлилий-баҳолаш; з) илмий-назарий. Педагогик фаолият мазмуни ўзгарган ҳолатларда ўқитувчи ўзи учун янги ролда хизмат қилади, масалан синф раҳбари бўлади, функцияларнинг мазмуни ҳам янгиланади. Улар бешта функциялардан ташкил топади: а) когнитив-диагностик; б) ташкилий-рағбатлантирувчи; в) умумий-бирлаштирувчи; г) мувофиқлаштирувчи; д) шахсий-ривожлантирувчи. Ўқув-билиш фаолиятдан эътиборни тарбиявий фаолиятга қўчириш, маълумки ўқитувчига функционал талабларда акс этади.

Касбий функциянинг асосий ўзига хос хусусиятлари қуйидагича:

нисбатан мустақиллик. Ҳар бир касбий функция педагогик фаолиятмуайян вазифасининг ечимини таъминлаб, баъзи принципларнинг мустақил тизими билан аниқланади;

педагогик жараён доирасида бошқа касбий функциялар билан бевосита алоқадорлик. Ҳеч бир функция бутун педагогик жараёнга сабабсиз олиб ташланмайди;

ташкилий бўлиниш имконияти. Муайян шароитларда у ёки бу касбий функцияни бажариш алоҳида ходимга топширилиши мумкин, аммо унинг фаолияти бошқа вазифаларни амалга оширувчи ходимлардан узилишда амалга оширилиши мумкин эмас.

Ўтказилган психологик-педагогик адабиётлар таҳлилида педагогик фаолият тузилмасининг функционал модели уч қисмдан иборат. Унинг биринчи компоненти – гностик, маданий-ахборот компоненти – ўқитиш, таълим ва тарбиянинг дунёқараш, методологик ва аксиологик жиҳатлари билан боғлиқ, иккинчиси – ташкилий-амалий – ўқитувчи ва таълим олувчиларнинг коммуникатив ўзаро алоқалари мантиқига бўйсунган, учинчиси – ёрдамчи – педагогик ўзаро алоқаларнинг бошланиши, бориши ва якунланишини таъминлайди.

Фаолият хусусияти ва унинг тузилиши маҳоратли педагог ишлайдиган объект кўрсаткичлари билан белгиланади. Ихтиёрий меҳнат субъект ва объект томонидан қаралаши сабабли, меҳнат объекти меъёрий, субъектив ниятлар ва баҳоларга алоқадор бўлмаган ўқитувчи меҳнат фаолияти структурасини белгилайди.

Меҳнат фаолиятининг объектив таркиби меҳнат предмети (инсон нима билан ишлаши), касбий вазифалар, хатти-ҳаракатлар ва операциялар, воситалар, шарт-шароитлар, меҳнат натижаси каби элементларни ўз ичига киритади. Ўқитувчи меҳнати учун хос бўлган операциялар ва функциялар меҳнат объекти деб аталади. Аммо педагогик фаолият объектининг кўрсаткичлари ижтимоий-иқтисодий шароитлар ўзгариши билан муайян тарзда ўзгаради. Масалан, инновацион мактабларнинг пайдо бўлиши методик ишларни илмий-методик ишга ўзгартириш, оммавий педагогик фаолият янги объектини умумлаштириш, англаш, илмий ўрганишни талаб этувчи инновацион педагогик тажрибанинг пайдо бўлишига олиб келди.

Мактабларнинг ижтимоий ҳамкорлигини ривожлантириш ташкилот ва муассасалар каби педагогик фаолият объектларининг пайдо бўлишига олиб келди, мактабнинг ижтимоий ҳамкорлари, улар билан ўзаро алоқалар педагогик фаолиятнинг янги функцияларидан бирига айланади.

Меҳнатнинг объектив томонини меҳнатни самарали бажариш учун инсонга зарур бўлган психологик тавсифлар - меҳнат субъекти ифодалаган субъектив томонидан фарқлаш лозим. Уларга шахснинг йўналганлиги, инсонни мазкур касбий фаолиятга жалб этиш мотивлари ва мақсадлари, ижодга эҳтиёж, касбий мойилликлар даражаси, меҳнатдан қониқиш, касбий ўз-ўзини англаш, касбий қобилиятлар, касбий фикрлаш тури ва бошқалар тааллуқли. Шу муносабат билан жамиятнинг замонавий тараққиёти босқичида ўқитувчи (аввало, бошланғич синф ўқитувчиси) фаолиятига субъектив-психологик талаблар қандай ўзгарганлигини кўриб чиқамиз.

Сўнгги ўн йилликларда педагогик фаолиятга талабаларнинг ўзгариши содир бўлаётган умумий мазмун иқтисодий жараёнларда давлат иштирокчининг аста-секин қисқариши билан бир вақтда содир бўлаётган Ўзбекистонда бозор иқтисодиётининг шаклланиши ва ривожланиши билан белгиланади. Таълим тизими учун Ўзбекистонда меҳнат бозори ва таълим бозорининг юзага келиши энг аҳамиятли бўлди. Замонавий ҳудудий меҳнат бозори ва таълим бозорларининг ўзига хос хусусияти қуйидагилар ҳисобланади:

- таълим муассасаларини тижорат ташкилотлари сифатида ифодаланиши;
- таълим муассасалари битирувчиларини мажбурий тақсимлаш амалиётининг бекор қилиниши.

Нисбатан эркин бозор иқтисодиёти тузилмалари вакили сифатида иш берувчининг янги сифатда пайдо бўлиши ижтимоий таълим буюртмасининг тубдан янги турини юзага келтирди ҳамда унга олий таълими фаол йўналтирилгандир.

Таълим тизими учун мураккаблик буюртмачи сифатида иш берувчи ўз талабларини малакаларнинг элементар тўплами билан чеклаши, жуда прагматик бўлиши ҳисобланади.

Замонавий иш берувчининг манфаати улар томонидан қабул қилинадиган таълим муассасаси битирувчилари унга тайёр бўлишлари кераклигидан иборат.

Касбий таълим анъанавий шакллариининг муаммоси одатда битирувчи касбий вазибаларни эгаллашга тайёр бўлади, аммо уларни амалга оширишга тайёр бўлмайди. Бу ҳолатда хотиржам муносабатда бўлиб, янги ишга қабул қилинган олий маълумотли мутахассисга иш ўргатиш учун кўпгина воситаларни (маблағларни) сарфланган. Бунга етарлича кўп вақт – тўрт йил муддат талаб этилган. “Ёш мутахассис” умумий талаблардан ташқари ишлаган, унинг хатолари кечирилган, унга таълим берилган, малакасини оширганлар, махсус устозлар бириктирилган. Маълум вақтга қадар бу одатий ҳолат ҳисобланган. Таълимнинг ўзига хослиги сабабли, якуний натижани бера олмайдиган бундай узилишлар бўлиши табиий ҳисобланган. Аммо “таълимнинг камчиликлари сабабли узилишлар”нинг ҳисоби улар улкан эканлигини кўрсатди.

Иш тажрибасига эга бўлганлар “қўшимча таълим олиш” давридан ўтган ва дарҳол самарали ишлашга қодир бўлганларни ишга қабул қилиш ҳолати ёрқин намоён бўлди. Умуман олганда, иш берувчиларнинг номзодларга талаблари рўйхати қуйидагилардан иборат:

- 1) муайян иш тажрибасининг мавжудлиги;
- 2) қўшимча махсус билимлар;
- 3) малакавий талаблар.

Шу тариқа, замонавий бозор иқтисодиёти шароитларида “ёш мутахассис” учун одатда иш топиш қийин ҳисобланади. Мактаб директорлари педагогларни ишга қабул қилишда ёш мутахассислардан кўра иш тажрибасига эга бўлган етук инсонларга йўналган.

Таълим мазмунини ривожлантиришда бугунги кунда бола ўзлаштириши ижтимоий буюртмага қанчалик жавоб бериши ва болага кейинчалик нима беришига асосланилмоқда. Айнан бошланғич синфдаги таълим ўқувчиларнинг ҳар томонлама ривожланишлари ва ўқув фаолиятининг барча компонентларини тўлиқ эгаллашларига йўналтирилган.

Бошланғич таълимда ўқувчилар ўқув фаолиятининг зарурий кўникма ва малакаларини эгаллайдилар, ўқиш, ёзиш, ҳисоблашни ўрганадилар, назарий фикрлаш, маданий нутқ ва ҳуқ элементларини, шахсий гигиена ва соғлом турмуш тарзи асосларини эгаллайдилар.

Ўқитиш жараёнида ўқувчилар эгаллайдиган малакалар орасида умумий малакалар гуруҳи ажратилади. Уларга ёзиш малакалари тааллуқли ҳисобланади.

Умумўқув малакалари универсаллик, предметолди, қўллаш кенглиги хусусиятига ва бир ўқув материалдан бошқасига кўчириш имкониятига эгадир. Ўз тараққиётининг муайян босқичига эришиб, умумўқув малакалари бошқа компонентлар билан ўзаро алоқадорликда ўқиш малакаси каби муҳим янги ҳосиланинг асосига айланади.

Замонавий бошланғич таълим ўқитувчиси доимо ўзининг педагогик маҳоратини оширади, янгининг ижодий изланишларини олиб боради. Юқорида белгиланган ҳолатлар таъсири остида педагогик фаолиятнинг функционал таркибидаги юз берган аҳамиятли ўзгаришларга қарамай, у расмий ҳолда эскирган тариф-малакавий талаблар билан белгиланишда давом этмоқда. В.И.Блинов ҳужжатлар таҳлили асосида ўқитувчининг тарбиячи; ўқитувчи; болаларнинг дарсдан ташқари фаолиятлари ташкилотчиси; бола тарбиясида оилага ёрдам кўрсата оладиган мутахассис каби асосий функционал мажбуриятларини ажратади. Тадқиқотчининг таъкидлашича, «Мазкур функциялар таълим жараёнини ташкил этишни маълум бир шакл билан чекламаган ҳолда, педагогик фаолият стандартининг табиий тузилишини белгилайди».

Ўтказилган функционал таҳлил бошланғич синф ўқитувчисининг замонавий педагогик фаолияти функцияларининг кўламини аниқлашга имкон берди. Бошланғич синф ўқитувчисининг муҳим педагогик функциялари қуйидагича:

- «таълим ва тарбия» функцияси;
- «соғлиқни сақлаш» функцияси;
- «ота-оналар билан ўзаро муносабат» функцияси;
- мустақил таълим;
- «илмий-методик иш» функцияси.

Педагогик функциялар педагогик фаолият тузилмасида – таълим, тарбия, мулоқот, ўқитувчи шахсининг ўз-ўзи намоён этиши, унинг касбий ўсишида амалга оширилади.

Бошланғич синф ўқитувчиси касбий компетентлигини шакллантирувчи мураккаб тузилмани ташкил этади. Ифодаланган компетенцияларнинг мазмуни бошланғич синф ўқитувчисининг касбий фаолиятига талабларни акс эттиради.

Умумкасбий компетенциялар таҳлили уларнинг мазмунини аниқлаш имконини берди. Масалан, психологик-педагогик компетенцияни биз асосий инвариант психологик-педагогик билим ва малакаларни эгаллаш сифатида тушунамиз. У турли педагогик тизимлардаги кенг доирадаги таълим ва тарбиявий вазифаларни ечишнинг муваффақиятлилиги; бўлажак педагогнинг ихтисослигидан қатъий назар маълум касбий-педагогик талабларга мувофиқлик; таълим олувчилар таълим сифатини баҳолашнинг турли хил шакллари эгаллаганлик; таълим олувчиларнинг индивидуал қобилиятларини аниқлаш ва уларни инобатга олиб таълим жараёнини қуриш малакаси; ўқувчилар, ҳамкасблар, ота-оналар билан педагогик мақсадга мувофиқ ўзаро муносабатларни ўрнатиш малакаси; педагогик жамоада фаровон муҳитни яратиш; таълим жараёнининг вариатив ва шахсий йўналганлигини лойиҳалаш малакаси билан боғлиқдир.

Меъёрий-ҳуқуқий компетенция. Унинг мазмунига ўқитувчи-таълим олувчи, ўқитувчи-ота-она соҳасидаги муайян меъёрий муносабатларни эгаллаганликни, бола ҳуқуқлари ва катталарнинг болаларга нисбатан мажбуриятлари тўғрисидаги асосий ҳужжатлардан фойдаланиш билим ва малакаларини (Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция, Инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликлари тўғрисидаги халқаро конвенция, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, «Таълим тўғрисида»ги қонун), инсоннинг инсонга, жамиятга ва табиатга муносабатини тартибга солувчи ахлоқий ва ҳуқуқий меъёрларни эгаллаганлик, экологик ва ҳуқуқий маданиятга эғаликни киритамиз.

Рефлексив компетенциялар мазмунига қуйидагилар киради: ўз ишини ва таълим олувчилар хатти-ҳаракатларини таҳлил қилиш ва баҳолаш малакаси, ўзини-ўзи англаш, ўзини-ўзи ундаш ва ўзини-ўзи амалга ошириш. У педагогнинг шахсий ютуқларининг тартибга солувчиси, шунингдек, касбий ўсиш ва педагогик маҳоратни такомиллаштиришга ундовчи бўлиб ҳисобланади. Рефлексив компетенция алоҳида махсус компетенциялар билан бевосита интеграциялашган.

Махсус компетенциялар бошланғич синф ўқитувчисини бошқа педагоглардан фарқлайди ва қўшимча ўрганишни талаб этади. Биз унинг мазмунини қуйидагича белгиладик:

а) *фанга оид компетенция* – бошланғич таълим курси мазмунининг илмий асосларига оид билимларини қўллашга тайёргарлик, ўқув фанига ижобий муносабат, ўқув материали мазмуни билан ўзаро алоқадорликда зарур ҳажмдаги махсус тушунчаларни онгли эгаллаганлик, фан бўйича илмий ахборотни тушуниш ва тизимлаштириш малакаси; ўқув фани мазмунини таълим олувчиларнинг имкониятларига мослаштириш малакаси.

б) *методик компетенция* – ўқув фани бўйича ўқув материални режалаштириш, танлаш, синтезлаш ва қуришга тайёрлик, ўқув фани бўйича машғулотларнинг турли шакллари ташкил этишга тайёргарлик, таълим олишга фаолиятли ёндашувларни амалга оширишга тайёргарлик ва бошланғич синф ўқувчиларининг ўқув ишларини ташкил этиш малакаси, ўқитишнинг инновацион технологияларини қўллашга тайёргарлик, ўқитишнинг соғлиқни сақлаш технологияларини малакали қўллаш.

Бошланғич синф ўқитувчисининг ўнлаб турли хил ўқув фанларини ўқитишни (она тили, математика, табиатшунослик, технология, жисмоний тарбия) қамраб олган педагогик фаолияти хусусиятининг таҳлили асосида мазкур тадқиқотда фанга оид ва методик компетенциялардан ташкил топган бошланғич синф ўқитувчиси махсус компетенцияларининг умумий тузилмаси тақлиф этилди.

Бошланғич синф ўқитувчиси махсус компетенцияларининг умумий тузилмаси қуйидагича изоҳланади: бошланғич синф ўқитувчиси касбий компетентлигининг тақлиф этилган тузилмаси талабанинг бўлажак касбий фаолияти тўғрисидаги ифодали, мақсадга мувофиқ тасаввурини ҳосил қилиш ва унга касбий тайёргарликнинг самарали технологияларини лойиҳалаш учун асос бўлиб хизмат қилиши лозим.

Бошланғич синф ўқитувчиси касбий компетентлиги тузилмасини аниқлашга бундай ёндашувда уни таълимнинг янги мазмунини ҳамда янги ўқув режалари, дастурларини ишлаб чиқишда, дарсликлар ёзишда фойдаланиш, шунингдек, бўлажак ўқитувчиларни тайёрлаш бўйича инновацион технологияларни ишлаб чиқишда унга таяниш ҳамда ёш мутахассиснинг мослашиш даврини қисқартириш имконияти юзага келади.

Махсус ва методик компетенциялар мазмуни бошланғич таълим ўқув режасига кирувчи маълум ўқув фанига нисбатан аниқлаштиришни талаб этади. Бу бошланғич таълим ўқитувчиси педагогик фаолият характерига кўра ўнлаб турли ўқув фанларини ўқитадиган универсал эканлиги билан боғлиқ. Бундан ташқари, бошланғич синф ўқитувчиси синф раҳбари ва болалар жамоасининг доимий ташкилотчиси, мактаб ва ўқувчиларнинг ота-оналари ўртасидаги боғловчи бўғин бўлиб ҳисобланади.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиqlаш тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-5847-сон Фармони. 2019 йил 8 октябрь.
2. Умумий ўрта таълимнинг давлат таълим стандартларини тасдиqlаш тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 390-сон қарори. 1999 йил 16 август.
3. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олийжаноб халқимиз билан бирга курамыз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017.– 396 б.
4. Шодмонова М.Б. Она тили ва адабиёт дарсларида нутқ ўстириш ва тафаккурни узлуксиз ривожлантириш масалалари. Таълим мазмуни узлуксизлиги // Узлуксиз таълим. – Тошкент, 2018. – № 4. – Б. 3-7.
5. Қодирова К. Нутқ ўстиришни баҳолаш услуби // Соғлом авлод учун. – Тошкент, 1998. – № 4-5. – Б. 6-7.
6. Boymurodova G. va b. 3-sinfda o`qish darslari. Metodik qo`llanma.- T.: Sharq, 2016.-176 b.
7. Matchonov S. va b. O`qish kitobi. 4-sinf uchun darslik. – T.: Yangiyo`l poligraf servis, 2017. – 266 b.
8. Safarova R. va b. Savod o`rgatish darslari. – T.: Tafakkur, 2012. – 144 b.
9. Umarova M. va b. O`qish kitobi. 3-sinf uchun darslik. – T.: O`qituvchi, 2018. – 216 b.
10. Абдуллаева Қ. Биринчи синфда нутқ ўстириш. – Т.: Ўқитувчи, 1968. – 114 б.
11. Абдуллаева Қ., Шодмонова Ш., Йўлдошева Ш. Савод ўргатиш методикаси. –Т.: Ўзбекистон, 1996. – 80 б.
12. Ахмедова Г.М. Ўзбек тили дарсларида ўқувчилар нутқини ясама сўзлар билан бойитишнинг методик асослари: Дис. ... пед. фан. ном. – Т.: ЎзПФТИ, 2007. – 162 б.
13. Бердиёров Х. ва б. Ўзбек фразеологиясидан материаллар. I-қисм. Қўлланма. – Самарқанд: СамДУ, 1976. – 135 б.
14. Йўлдошев М. Бадиий матн лингвопоэтикаси. – Т.: Фан, 2008. – 160 б.
15. Леонтьев А.Н. Очерки психологии детей младший школьный возраст. – Москва: Академия педагогических наук РСФСР, 1950. – 192 с.
16. Нуруллаева Ш.У. Бошланғич синф она тили дарсларида ўқувчиларни мустақил фикрлашга ўргатиш методикаси: Дис. ... пед. фан. ном. – Т.:ТДПУ, 2008. – 145 б.

17. Рахматуллаев Ш., Маметов Н., Шукуров Н. Ўзбек тили антонимларининг изоҳли луғати. – Т.: Ўқитувчи, 1980. – 232 б.
18. Рахматуллаев Ш. Ўзбек тилининг изоҳли фразеологик луғати. – Т.: Ўқитувчи, 1978. – 406 б.
19. Сариев Ш. Бошланғич синф ўқиш дарсларида нутқ ўстириш // Бошланғич синф ўқувчиларини тайёрлаш жараёнида замонавий касбий таълим муаммолари: Респ. илмий анжумани материал. – Гулистон, 2008. – 298 б.
20. Ғуломов А., Қодиров Б. Она тили ўқитиш методикаси. – Т.: Ўқитувчи, 1998. – 160 б.
21. Ҳамроев А.Р. Бошланғич синфларда она тили таълимини ижодий ташкил этиш: Дис. ... пед. фан. ном. – Т., 2005. – 151 б.